

УДК 141:316.77(430)''19/20''Ю. Габермас

КОНЦЕПТ “ЖИТТЄСВІТ” У ФІЛОСОФІЇ Ю. ГАБЕРМАСА ЯК ПОНЯТТЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Остап Паляниця

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ostap.palianytsia@gmail.com*

Виявлено певну паралель між етичними поглядами античних філософів та можливим трактуванням історії в сучасності. Розглянуто аналіз теорії комунікативного суспільства К.-О. Апеля крізь призму філософії історії. Досліджено формально-прагматичну структуру життєсвіту, як частини теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. Із запропонованої інтерпретації життєсвіту виділено знання підґрунтя (Hintergrundwissen) і розглянуто його з погляду філософії історії. Вказано на можливість використання життєсвітового знання підґрунтя в дослідженні історичних вимірів наук. Продемонстровано на прикладах валідність такої інтерпретації життєсвіту. Показано можливість за допомогою життєсвіту зняти напруженість між фактично даним і тим, що повинно бути.

Ключові слова: комунікативна філософія, філософія історії, життєсвіт, спільне розуміння, інтерсуб'єктивне визнання.

Історія доволі часто зазнає різних спотворень. Як наука, предмет якої стосується історії влади, вона стає предметом політичних маніпуляцій і пристосувань, вигідних владі. Як гуманітарна наука, вона зазнає певних тлумачень осіб, які нею займаються. Як наука про суспільство, вона не тільки описує настрої цього суспільства в певний період часу, але й формує їх у сьогоденні. Філософія як мистецтво жити розвивалася вже в період античності, історія – це мистецтво опису прожитого. Тому припустимою є певна паралель в поглядах сприйняття історичної події з поглядами античних філософів на те, як потрібно жити. Таких головних позицій можна виділити три. Цинізм – байдужість до історії. Скептицизм – відкидання суджень про історію, бо вони не можуть бути істинними. Евдемонізм – прийняття на віру суджень про історію. Актуальність дослідження зумовлена певними геополітичними обставинами, зокрема бажанням нав'язати колоніальну модель історії на теренах постколоніального простору, що вже у своїх засновках є суперечливим починанням.

Оскільки комунікативна філософія на сьогодні є однією з найпотужніших течій у сучасній філософії, то розробка і рівень опрацювання проблематики, яку вона містить, високі і за кордоном, і в українській філософській традиції. В англомовній традиції провідними дослідниками комунікативної філософії є Т. Маккарті, Н. Фрейзер, Е. Едгар та інші. У німецькомовному світі це – А. Гонетт і В. Гюсле. В Україні з часів здобуття незалежності проблемам комунікативної філософії значну увагу приділяли дослідники А. Єрмоленко, Л. Ситніченко, В. Куплін. У Росії завдання, які намагається вирішити комунікативна філосо-

фія, досліджує виходець з України А. Назарчук. Більш конкретному аналізу комунікативної філософії історії свою діяльність присвятив В. Куплін.

Наведена вище паралель з античності демонструє те, як можна сприймати ті чи ті історичні інтерпретації, як оперувати *змістом*. Проте вона нічого не говорить про те, як потрібно здійснювати саме дослідження, якою повинна бути *форма*.

Мета нашого дослідження – показати, як можна застосовувати філософське поняття “життєсвіт”, подане крізь призму формально-прагматичного аналізу, який здійснив Ю. Габермас у методології історичного дослідження.

Комунікативну філософію історії зазвичай репрезентує К.-О. Апель. Це зумовлено специфікою творчого доробку мислителя: намаганням вивести можливість остаточного обґрунтування етики на основі теорії комунікативного суспільства.

Однією з умов остаточного обґрунтування в “спільноті аргументації” К.-О. Апеля є “визнання всіх її членів як рівноправних партнерів дискусії” [1, с. 393]. Вже згодом у контексті, що був зумовлений книжкою Г. Йонаса “Принципи відповідальності”, філософ зазначає, що “завдяки визнанню принципової рівноправності всіх потенційних учасників дискурсу необхідно вже тепер відповідально ставитись до передбачуваних проблем, що впливатимуть із теперішньої ситуації, а разом з цим і до потреб тих людей, які існуватимуть в майбутньому” [2, с. 176–177]. Потенційними учасниками дискурсу є не стільки уявні чи ще ненароджені особи, скільки наймолодше покоління, яке лише пізніше зможе стати фактичним учасником дискурсу і відтворити відносно до себе наймолодше покоління, яке зараз фактично не існує. Твердження, що наявна “сьогодні спільнота людської комунікації повинна уможливити своє безперервне продовження в майбутньому тільки за умови рівноправності” [2, с. 177], свідчить про історичну тяглість теорії комунікативного суспільства. Як зазначав В. Куплін, “історичний процес Апеля розуміє як прогрес у зближенні спільнот реальної та ідеальної комунікації, тобто прогрес у міжлюдському розумінні і саморозумінні” [5, с. 11]. Ще у “Трансформації філософії” К.-О. Апеля розглядає напруженість між спільнотою реальної комунікації і спільнотою ідеальної комунікації в душі “діалектики між позиціями Гегеля та Маркса” [1, с. 417].

Вище зауважено певне зацікавлення творчістю засновника теорії комунікативного суспільства з погляду філософії історії. Вважають, що у руслі філософії історії через чітку вираженість історичного моменту в напруженні між спільнотами реальної та ідеальної комунікацій, спорідненість сфер соціальної філософії та філософії історії недостатньо уваги було приділено теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. Ця обставина актуалізує завдання висвітлити концепції Ю. Габермаса крізь призму дослідження філософії історії.

Головну увагу зосереджено на формально-прагматичному аналізі концепту “життєсвіт”, здійсненого Ю. Габермасом. Пригадаймо, що відповідний концепт увів Е. Гусерль для оформлення онтологічної опозиції філософії позитивізму. Засновник феноменології коротко характеризував життєсвіт як “єдино дійсне, дійсно дане в чуттях, пізнане і таке, що пізнається в досвіді світу” [4, с. 74]. Згодом його послідовник, засновник феноменологічної соціології, А. Шюц екстраполював цей концепт у площину соціологічних досліджень [6, с. 89]. Ю. Габермас починає свій аналіз життєсвіту, опираючись саме на спадщину Е. Гусерля та А. Шюца, та окреслює цей концепт як “мінливий контекст природної життєвої практики й досвіду як усталеного підґрунтя смислу”; “як безпосередню, пов’язану з часом сферу первинних даностей” [3, с. 310].

Враховуючи формально-прагматичні зауваження стосовно життєсвіту як підґрунтя порозуміння, у його розгляді мислитель виділяє два рівні: знання переднього плану (Vordergrundwissen), до якого входить знання, що належить до ситуації та визначене горизонтом бачення, залежне від тем знання контексту та життєсвітове знання підґрунтя.

Характеризуючи знання, визначене горизонтом бачення, необхідно відштовхуватися від особи, яка бере участь у процесі комунікації і розуміється як органічний субстрат, як зовнішнє тіло. “Центральну точку мовленнєвої ситуації становлять обставини, представлені в сприйнятті” [3, с. 311]. Центром мовленнєвої ситуації виступає процес взаємодії двох і більше осіб. На тлі спільного просторово-часового горизонту особи трактують тривіальні речі більш-менш узгоджено: попередні розбіжності оточення мовленнєвої ситуації в процесі спілкування стають більш розмитими і “стираються”, утворюється сприятливе поле неproblemатичного знання, спільне для учасників комунікації, для засвоєння ситуації, яку, проте, кожен тлумачить по-своєму, незважаючи на поступове зближення “тут і тепер перспектив”.

Тематичне знання контексту, за припущеннями мовця, отримують у межах спільного середовища і горизонту переживання: через спільну культурну традицію, національну належність, освіту тощо. “Мовець, який пропонує певну тему, внутрішньо супроводжує її предметним контекстом” [3, с. 312]. Через це можлива оцінка промовленого, вилучення з почутого якоїсь певної частини інформації, її перевірка на правильність. Якщо у першому випадку знання, яке визначене горизонтом бачення, не проблематичне, то тематичне знання контексту дуже часто проблематичне і потребує додаткових зусиль для свого з’ясування та узгодження між мовцями. Це зумовлено тим, що задані передумови, які визначаються експліцитно знанням, визначеним горизонтом бачення, ним і обмежуються.

Життєсвітове знання підґрунтя – це глибинний шар нетематичного знання, що є основою для знання, визначеного горизонтом бачення, і тематичного знання контексту. Контингентно створені досвіди (тобто випадкові, порівняно з контрфактичними, визначені просторово-часовими вимірами і суспільними середовищами та культурними традиціями) не мають змоги впливати на знання підґрунтя. Завдяки цьому воно уникає проблематизації. “Це проступає в тому, що шар еліптичного і повсякчас передуючого знання лише завдяки **методичному зусиллю**, а також лише поступово може вийти за межі безсумнівного модусу підстав і тематизуватися” [3, с. 312]. Значення висловлювання завжди буде не до кінця зрозумілим, поки його семантичні умови загальнозначущості не будуть інтуїтивно “схоплені” припущенням знання підґрунтя. Таке знання не проблематичне через те, що воно імпліцитне і не тематизоване. Так, ми завжди уявляємо собі будь-що в умовах дії сили земного тяжіння, хоч, як закон, воно було відкрите тільки в період науки Нового часу. (Причиною такого відкриття був сумнів у відповідній дотеоретичній практиці. Цей сумнів зумовив її переосмислення завдяки методичному зусиллю в межах знання підґрунтя.)

Головними ознаками життєсвітового знання підґрунтя, на думку Ю. Габермаса, є модус безпосередньої достеменності, сила, що все об’єднує і цілісний характер. Перша ознака надає цьому шару знання парадоксального характеру: “настійлива і водночас непомітна присутність підґрунтя проступає як посилююче і такою самою мірою зменшуюче знання” [3, с. 314]. Знання підґрунтя виявляється тільки в часі свого промовляння, оскільки тільки тоді воно піддається проблематизації. У моментах інтуїтивного схоплення воно несе ймовірнісний характер, і ми послуговуємося ним незалежно від того правдиве воно чи ні. Що ж до другої ознаки, то життєсвіт “утворює тотальність з центром в середині і невизначеними,

пористими, ...стискуючими межами” [3, с. 314]. Ця ознака лежить в основі світоутворювальної функції знання переднього плану. Центром постає спільна мовна ситуація. В іншому випадку ми ризикуємо бути незрозумілими, оскільки ймовірніший характер схоплення знання не може гарантувати належності висловлювання, коли останнє ґрунтується винятково на наших особистих переконаннях. Наше розуміння життєсвіту і те, як він інтерсуб’єктивно розділяється всіма його учасниками, повинно перебувати в такому самому відношенні, як текст і контекст. Третя ознака безпосередньо пов’язана з двома попередніми. Цілісність знання підґрунтя робить життєсвіт непроникним. Усі компоненти представлені в підґрунті життєсвіту як одне ціле. І тільки завдяки тому, що вони піддаються проблематизації, а також усвідомленню погляду, що здатний розрізняти, можуть розпадатися на різні категорії знання, структуруватися та уможливлювати всю розмаїтість світосприйняття. **“Зчеплені один з одним** засадничі припущення ...є передрефлексивними передформами й передфігурами того, що розгалужується лише після тематизації у мовленнєвих актах і набуває значення пропозиціонального знання, ілюкутивно утворених міжособових зв’язків мовленнєвих інтенцій” [3, с. 315].

Формально-прагматичний аналіз структури життєсвіту дає змогу визначити його “поцейбічні” функції та ознаки апріорності. *Знання заднього плану, як знання інтуїтивного рівня, що “схоплюється” в момент проблематизації, у разі його інтерсуб’єктивного визнання комунікативною спільнотою, набуває сили, здатної конституювати наше розуміння про світ.* Знання, яке після впливу методичного сумніву виявилось не правильним, не менш корисне, ніж перевірене і правильне знання. З одного боку, таке знання, як нагромадження досвіду, посилює і без того потужну “стіну” попередніх контингентних нашарувань. (Така “стіна” захищає нас від несподіванок. Знання, необхідність якого час від часу піддається сумніву, виринає на поверхню з нашарувань досвіду, а також обґрунтовує парадоксальну ситуацію): “коли знання про світ визначається таким чином, що воно є знання апостеріорі, тимчасом як мовленнєве знання, так би мовити, є знанням апріорі, тоді можна углядіти парадокс у тому, що у підґрунті життєсвіту знання про світ і знання мови інтегровані одне в одне” [3, с. 315]. З іншого, – усвідомлення неправильності, а отже, переосмислення такого знання слугує своєрідним мотивом періодизації історії, запобігаючи її однорідному розвитку. У випадку спростування такого знання втрачається попереднє підґрунтя, яким живилося традиційне на той час розуміння світу загалом чи крізь призму окремої науки. В таких умовах відбувається переосмислення цього інтуїтивно схопленого попереднього знання та утвердження нового знання. З’являється можливість обґрунтувати перехід від одного історичного періоду до іншого: фіксація часового відтинку (і розгляд його як окремого історичного періоду) стає можливою завдяки спільній темі, яку протягом усієї тривалості інтерсуб’єктивно визнають усі учасники реальної комунікативної спільноти як правильну. Так триватиме доти, доки тема знову не буде спростована або наново інтерпретована, через що її розглядатимуть як не нову, але по-новому.

Цікаво простежити переосмислення фрагментів інтуїтивного схоплення життєсвітового знання заднього плану. Найпростіше це зробити на відомих прикладах – класичної механіки І. Ньютона, в якій час розглянуто як сталий параметр, та теорії А. Ейнштейна, в якій час проаналізовано як відносну координату. У контексті формально-прагматичного аналізу життєсвіту необхідно зазначити, що А. Ейнштейна не задовольняло сучасне йому трактування поняття “одночасність”. Він піддав сумніву тогочасне розуміння часу. Це спонукало фізика

до розробки та обґрунтування теорії відносності. Остання мала революційні наслідки не тільки для фізики, але й для значно ширшого світосприйняття і світорозуміння, сприяючи цим переосмисленню життєвісного знання заднього плану. Інший схожий приклад – це поступ від геоцентричної системи Птолемея до геліоцентричної системи Н. Коперніка.

Необхідно зауважити, що “простори і часи, що переживаються (як от: сільська громада, регіон, держава, нація, світове суспільство тощо чи як ланцюг поколінь, епох, всесвітів, індивідуїзовані через Бога біографії) є завжди конкретно інтерпретовані чи опредмечені координати *нашого* світу” [3, с. 315]. Ця прагматична обставина аналізу, що провів Ю. Габермас, може бути універсальною тільки з формального погляду. Зрештою, саме за це мислителя неодноразово критикували сучасники. Відмінність у поглядах К.-О. Апеля та Ю. Габермаса крізь призму досліджень філософії історії різюча. У К.-О. Апеля історичний вектор спрямований у майбутнє – на здійснення спільноти ідеальної комунікації. Погляди Ю. Габермаса, як засвідчив аналіз, можуть бути спрямовані на періодизацію минулого. Не потрібно забувати, що саме концепт “життєсвіт”, запропонований Ю. Габермасом, дає змогу без зайвих зусиль зняти протистояння між фактично даним, чим звично займалася аналітична філософія, і тим, що повинно бути – предметом етики. Оскільки особа, вплетена в життєсвіт, існує зараз, то її поведінка черпається з життєвісного знання вже сьогодні. Розгляд теорії комунікативної дії крізь призму етики не потребує морального проекту філософії історії, на відміну від теорії комунікативного суспільства. Життєсвіт “плинний” [6, с. 90]. Він не потребує безкінечного обговорення того, що повинно бути, натомість спонукає до аналізу дійсності тут і тепер між нами. І саме цей аналіз, а не гіпотетичні безкінечні припущення майбутнього зумовлює певним чином поведінку осіб і досягнення порозуміння.

Варто зазначити, що для самого Ю. Габермаса таке трактування життєвісного і його застосування до філософії історії, мабуть, буде не чинним, бо у своїй праці “Між фактами і нормами: внески до теорії дискурсу, права і демократії” він протиставляє структури соціальної системи плинному і мінливому життєвісвіту. Тому слід наголосити, що саме в такій інтерпретиції життєсвіт дає змогу інтерсуб’єктивно і непримусово схоплювати певні досвіди зі знання підґрунтя. Очевидно, що поняття культури і традиції, оскільки воно належить до змістовно-символічної частини життєвісного, є знанням, визначеним контекстом, але потрібно пам’ятати, що воно безпосередньо залежить від знання підґрунтя. Постколоніальні суспільства цікаві з цього погляду, бо, власне, “соціальна система” диктувала історію, традиції і культурні цінності. Специфіка знання підґрунтя і така його ознака, як безпосередня ймовірність, робили непомітними надмірні впливи цієї системи. Звісно, соціальної системи не потрібно виключати. Варто збалансувати одні та інші впливи. Але найперше, на нашу думку, треба досягти порозуміння у ключових проблемах сьогодення, а вже потім досліджувати історію. Оскільки саме наше інтерсуб’єктивне визнання конститує наше розуміння про світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Апель К.-О.* Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. К.: Ваклер, 1996. С. 360–421.
2. *Апель К.-О.* Дискурс і відповідальність. К.: Дух і літера, 2009.

3. *Габермас Ю.* Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. С. 287–324.
4. *Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Спб: Владимир Даль, 2004.
5. *Куплін В.* Проект моральної філософії історії в трансцендентальній прагматиці К.О. Апеля // Мультиверсум. Філософський альманах. К., 2009. Вип. 82. С. 3–21.
6. *Edgar A.* Habermas: the Key Concepts. London and New York: Routledge. Taylor & Francis group, 2006.

THE J. HABERMAS'S PHILOSOPHY CONCEPT "LIFEWORLD" AS A NOTION OF PHILOSOPHY OF HISTORY

Ostap Palianytsia

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ostap.palianytsia@gmail.com*

A certain parallel between the ancient philosophers' ethical points and possible explanation of the history in the present was revealed. The thinkers developing the interpretations of the communicative philosophy in particular in the philosophy of history were noticed. A preliminary analysis of the K.-O. Apel's theory of communicative society through the view of the philosophy of history was revised. A formally pragmatic analysis of a life-world as a part of J. Habermas's theory of communicative action was investigated. It has been worked up from proposed analysis the background knowledge and it was also revised through the view of philosophy of history. A possibility of using life-world background knowledge in investigations of science historical dimensions was pointed out. It was demonstrated on the examples the validity of such interpretation of the life-world. The opportunity to relieve the tension between actually given and what should be was presented.

Key words: communicative philosophy, philosophy of history, life-world, mutual understanding, intersubjective recognition.

КОНЦЕПТ "ЖИЗНЕННЫЙ МИР" У ФИЛОСОФИИ Ю. ГАБЕРМАСА КАК ПОНЯТИЕ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Остап Паляниця

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: ostap.palianytsia@gmail.com*

Обнаружено определенную параллель между этическими взглядами античных философов и возможной трактовкой истории в современности. Пересмотрено предыдущий

анализ теории коммуникативного общества К.-О. Апеля сквозь призму философии истории. Исследовано формально-прагматическую структуру жизненного мира, как части теории коммуникативного действия Ю. Габермаса. С предложенного переосмысления выделено знание заднего плана и рассмотрено его с точки зрения философии истории. Указано на возможность использования знания заднего плана жизненного мира в исследовании исторических измерений наук. Продемонстрировано на примерах валидность такой интерпретации жизненного мира. Показана возможность с помощью жизненного мира снять напряжение между фактически данным и тем, что должно быть.

Ключевые слова: коммуникативная философия, философия истории, жизненный мир, общее понимание, интерсубъективное признание.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2013

Прийнята до друку 24.06.2013